

Scriitori aromâni din Republica Macedonia

Mihaela CERNĂUȚI-GORODEȚCHI

„Limba-a noastă moari,
Nu ari ti noi bană
Sum aestu soari!”

(Dina Cuvata, *Caimo pi suflit*)

1. Contextul

În varianta oficială, rece-factuală¹, populația aromână/vlahă din Republica Macedonia însumează aproape 10.000 de persoane, mai precis, în 2002, 9695 de persoane (0,48% din totalul populației țării²), concentrate numeric în Scopia/Skopje (2557 de persoane, cea mai mare grupare de aromâni din Republica Macedonia, dar reprezentând numai 0,5% din populația capitalei macedonene!) și în câteva localități (mai mari sau mai mici) distribuite pe direcția SV-NE (pe o „axă” imaginară Albania-Bulgaria, aproape perpendiculară pe râul Vardar): Struga (656 de persoane; 1% din totalul populației), Ohrid (323; 0,57%), Bitola (1270; 1,33%), Crușova/Krușevo (1020; 10,5% – cea mai mare densitate), Știp (2074; 4,33%).³ În versiunea pățimaș-revendicativă a asociațiilor aromânilor macedoneni însă, în Macedonia trăiesc aproximativ 200.000 de aromâni (adică de 20 de ori mai mulți decât indică statisticile oficiale): “every Vlach I spoke to in Macedonia regarded the census statistics as damned lies, and maintained that the actual number of Vlachs was far higher. [...] Nevertheless, at the risk of making myself unpopular with Vlach friends in Macedonia [...], I do not think the census figures are all that inaccurate. *I count as a Vlach someone who thinks of himself or herself as a Vlach and who regularly speaks the language, even if only at home*”⁴ (s.m., M.C.G.).

Diferența dintre cele două cifre avansate pare (și *este*) drastică. Minoritatea aromână este recunoscută în Macedonia. Conform Ministerului Afacerilor Externe din România, Direcția Balcanii de Vest și Cooperare Regională, „Macedonia este singurul stat din sud-estul Europei care recunoaște prin constituție minoritatea vlahă și îi acordă, alături de alte minorități, unele drepturi. Drepturile de care se bucură aromânii din Macedonia sunt mai mult teoretice, în practică constatându-se destul de multe probleme în exercitarea acestora, în primul rând în ceea ce privește alocarea de fonduri din partea

¹ Vezi rezultatele recensământului din 2002: *Tabl[e] 3: Total population of the Republic of Macedonia according [to] the ethnic affiliation*, http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, p. 35.

² Locul 7 după etnicia macedoneni, albanezi, turci, romi, sârbi, bosniaci.

³ Dintr-un anume punct de vedere, interes ar putea prezenta și vlahii rămași singuri, *câte unul* (conform recensământului din 2002), în așezările: Arachnovo, Valandovo, Vasilevo, Vevchani, Debartsa, Zelenikovo, Hinden, Kratovo, Lipkovo, Novatsi, Chashka...

⁴ Tom J. Winnifrieth, “*The Vlachs of Macedonia*”, http://www.farsarotul.org/nl20_1.htm

statului pentru organizarea de acțiuni culturale.”⁵ Și alte surse evidențiază dificultățile în concretizarea avantajelor pe care constituția macedoneană i le garantează minorității aromâne: „Deși oficial Macedonia sprijină învățământul în limba minorităților, după 1990⁶, doar în câteva școli [primare] (aproximativ 15⁷) se predau, facultativ, două ore pe săptămână [sâmbăta] în dialectul aromân. Fără metodă, fără programă școlară⁸, grație unei inițiative private. [...] De ani de zile, aromânii din Bitola cochetează cu ideea redeschiderii liceului românesc din Bitola, liceu ce a fost înființat în 1903. Liceul, fostă proprietate a statului român, ca și alte clădiri au [sic!] o situație juridică încă neclară[,] care a făcut obiectul discuțiilor pe care autoritățile române și cele macedonene le-au avut în mai multe rânduri”⁹. Din 2003, funcționează la Facultatea de Pedagogie din Știp un curs de limba aromână (destul de puțin „căutat”), iar în 2006 asociația oamenilor de afaceri aromâni *Mandra* a înființat un curs intensiv de aromână adresat adolescenților și tinerilor aromâni, care, din diferite motive, nu au învățat limba de mici, precum și tinerelor macedonence care sunt căsătorite cu aromâni.

Aromânii din Republica Macedonia au presă scrisă¹⁰ și emisiuni de radio-televiziune în limba proprie¹¹, precum și libertatea de a activa în numeroase asociații culturale¹²; au și două formațiuni politice¹³, dar nu beneficiază de serviciu religios în limba lor: „bisericele din interiorul comunităților aromâne încă nu au dreptul la liturghie în limba română sau în dialectul aromân, în ciuda nenumăratelor cereri făcute în acest sens atât de comunitatea locală [,] cât și de statul român. Situația este explicată prin disensiunile dintre Episcopia Ohridului, Biserica Sârbă și Patriarhia de la Constantinopol.”¹⁴

⁵ Text afișat în ianuarie 2007 pe *site-ul* Ministerului Afacerilor Externe (MAE) din România, <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=5640&idlnk=1&cat=3>

⁶ Mai precis, începând cu anul școlar 1995-1996.

⁷ După alte surse, doar 10, în orașele: Skopje, Știp, Bitola, Crușova, Ohrid, Struga, Ghevghelia, Kumanovo, Veles, Kicevo.

⁸ Se pare că elevii și profesorii dispun doar de un abecedar și de o gramatică elementară.

⁹ Lucian Merișca, *Diaspora română pe continentul Internetului: răspândire, număr, adrese*, „Conexiuni”, anul III, nr. 24, februarie 2007, http://www.conexiuni.net/arhiva/2007Februarie/LucianMerisca_RomaniiDinDispora.htm. V. și *Balcării și Europa (Revistă de consemnări și atitudini*, editată de Societatea Zona Balcanilor), nr. 34/2003 http://www.balcarii.ro/index_html?editia=34&page=macedonia&nr=1; *Repere românești (Buletin on-line al asociațiilor românești de peste hotare)*, <http://www.repereromanesti.ro/macedonia.htm>.

¹⁰ Două reviste: „Fenix”, înființată în 1994 la Bitola, redactor-șef Nico Popnicola; „Grailu Armănescu”, fondată în anul 1997, la Skopje, de Dina Cuvata (redactor-șef).

¹¹ Din Studioul MRTV, pentru aromâni: emisiuni radio (redactor-șef: Dina Cuvata/Dimo Dincev) în fiecare zi, câte o jumătate de oră (19:00-19:30); emisiuni TV (redactor-șef: Parașcheva Petroska) de 3 ori pe săptămână (lunea, miercurea, vinerea), câte o jumătate de oră (14:30-15:00), și o duminică pe lună câte o oră (14:30-15:30).

¹² Aromânii din Republica Macedonia au mai multe asociații culturale, dintre care cele mai importante/cunoscute sunt: „Liga a armănilor dit Machedonii”, „Unia ti cultura a armănilor dit Machedonii”, „Suțata armânească *Pitu Gulj*”, „Mandra”.

¹³ *Partia na Vlasite od Makedonija* (Partidul Vlahilor din Macedonia) și *Demokratski Sojuz na Vlasite* (Uniunea Democratică a Vlahilor) – aceasta din urmă parte a coaliției *Za Makedonija zaedno* (Împreună pentru Macedonia) –, ambele însă nereprezentate *direct* în parlament (*Sobranie/„Adunare”*). Cf. „România dorește să se găsească o modalitate concretă ca în parlamentul macedonean să acceadă și un reprezentant al comunității aromânilor.” (<http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=5640&idlnk=1&cat=3>)

¹⁴ Radu Baltasiu, „*Românii din Balcani. Scurte considerații*”, <http://www.romaniaitalia.net/content/view/9108/2/>. În biserica aromână din Bitola (care aparține de

Punând împreună plusurile și minusurile, s-ar spune, totuși, că în Republica Macedonia nu (mai) există constrângeri ori presiuni (semnificative) asupra celor dornici să-și afirme ascendența vlahă. Așadar, dacă e adevărat că în Macedonia trăiesc 200.000 de aromâni, cum e posibil ca doar 5% dintre ei să se declare de această naționalitate? Observatorii neutri opinează (și înclinăm să le dăm dreptate, întrucât argumentele sunt convingătoare) că distorsiunile numerice (survenite la ambele capete ale intervalului care ne preocupă) sunt produse de mai mulți factori (care, deseori, acționează după principiul compunerii forțelor), după cum urmează:

a) instinctul de adaptare și de supraviețuire, supunerea (mai degrabă silnică) la „comandamentele istoriei”¹⁵; în vremea lui Tito, mulți vlahi macedoneni s-au declarat iugoslavi și, câteva decenii, s-au străduit să fie buni cetățeni ai Iugoslaviei, fiind asimilați, în proces, de populația slavă majoritară; după 1991, ei au decis (în spiritul unei anume „continuități”) că sunt macedoneni – ori, în cazul (mai rar) în care făceau parte din familii mixte din punct de vedere etnic, s-au declarat sârbi sau albanezi (în funcție de naționalitatea partenerului de căsătorie, devenit dominant, mai ales dacă acesta, *non-vlahul*, era bărbatul¹⁶); altfel spus, vlahii și-au cam pierdut urma (precum mai toți cetățenii *diferiți* ai Macedoniei – v. comentariul făcut de Tomislav Osmanli, un macedonean de origine etnică amestecată și unul dintre scriitorii de primă mărime din Macedonia de astăzi: „Încet, dar sigur, armenii, rușii, chiar și vlahii din Skopje au dispărut”¹⁷. Cum Skopje este o centru urban extrem de aglomerat, cuprinzând aproape un sfert din locuitorii țării, dinamica populației din capitala macedoneană este mai mult decât simptomatică.);

b) situația ambiguă a unor oameni integrați în familii mixte: pe de o parte, familia se așează, prin consens, în „albia” unei anume naționalități/etni, cu toată constelația spiritual-culturală aferentă; pe de altă parte, soțul *străin*, cu o moștenire culturală *diferită* de aceea acceptată (de bunăvoie) ca numitor comun în cadrul familial, simte că nu poate renunța total la ceea ce l-a definit înainte de căsătorie; așa încât, atunci când se face recensământul populației, aceeași persoană se declară, cu suflul împăcat, drept macedonean/albanez etc. și se înscrie, totodată, într-o societate a aromânilor, devenind chiar un membru *activ*/militant al acesteia;

c) confuzia (destul de frecventă – și, în ultimă instanță, prea puțin condamnabilă în cazul omului de rând) între *apartenența* națională/etică și *originea* etnică îndepărtată, diluată, devenită vagă, difuză, nemaiconcludentă, dar rămasă/conservată ca un blazon sau ca un element de ancorare (destul de inconsistentă și iluzorie) într-o

---

Biserica Ortodoxă Macedoneană), în 2005 a slujit o vreme în limba aromână preotul Sašo Nakov, cu studii de teologie în România. Cum însă nu a fost plătit (Biserica spunea că trebuie să fie plătit de aromâni, iar aromânii spuneau că aceasta e obligația Bisericii), el a plecat de acolo și acum slujește la Skopje.

¹⁵ Pe diferite căi, cu diferite mijloace, imperialismul/totalitarismul îi „convinge” pe minoritari că e mai „sănătos” „să se integreze”.

¹⁶ În alte comunități care reunesc populații de naționalități diferite, profilul etnic al familiei mixte este dat, preponderent, de *femeie* (soție și mamă, „stăpâna căminului”). Însă în Republica Macedonia (în Balcani, în genere) prevalează, se pare, modelul patriarhal.

¹⁷ “Slowly, yet surely, the Armenians, Russians, even Vlachs from Skopje melted away.” – Tomislav Osmanli, *The Boiling Pot Called Skopje*, “Blesok”, no. 33, July-August, 2003, <http://www.blesok.com.mk/tekst.asp?lang=eng&tekst=549>

tradiție pierdută și tocmai de aceea idealizată¹⁸;

d) naționalismul exacerbat și înverșunarea (cel mai adesea, lipsită de teme – în orice caz, lipsită de tact) cu care unii lideri de minorități înțeleg să-și mediatizeze/promoveze „cauza” și „oamenii”, exagerând (cu bună știință – sau doar „amportați” de nobile sentimente patriotice) cifre și realități.

Realitatea fiind atât de complexă și de complicată, o concluzie echilibrată la cele prezentate până acum ar fi, probabil, că în Republica Macedonia trăiesc atâția vlahi („puri”) câți se declară ca atare și câți mai vorbesc „armânești” acasă (adică, să spunem, în jur de 20.000 – cifra oficială dublată), lor adăugându-li-se câteva zeci (dar nu chiar sute!) de mii de persoane cu măcar un strămoș vlah, persoane care (pe diferite considerente) prețuiesc și/sau privilegiază *această* zestre culturală între cele două (sau mai multe) dăruite de o ascendență amestecată: „În Macedonia mai trăiesc în prezent circa 180.000 de aromâni, dar vorbitori ai dialectului aromân¹⁹ mai sunt doar cca. 30.000 de oameni.”²⁰

2. Literatură scrisă de aromânii din Macedonia

Poate și pentru că sunt mai puțin numeroși, aromânii din Macedonia nu au nici pe departe aplombul și stăruința aromânilor din alte țări balcanice, din România sau de peste Ocean. Tensiunile interetnice din zonă îi fac foarte prudenți (iar pe unii putem spune că i-au făcut extrem de sceptici în privința conservării identității lor naționale). Oamenii de litere și de artă macedoneni cu ascendență aromânească se raportează la aceasta în două moduri distincte:

1) și-o manifestă direct și militant, în contextul unui imaginar cu precădere folcloric-arhaic, apelând la o scriitură tradiționalistă – „linie” cultivată mai ales de o serie de poeți, dintre care, din păcate, cei mai mulți sunt (foarte) slab dotați la capitolul creativitate și (sub)mediocri din punctul de vedere al culturii poetice (încât angajarea pentru „cauza” românismului pare să le servească, mai degrabă, doar ca rampă de lansare și ca formă de justificare a veleităților artistice);

2) o valorifică discret, rareori „bătând monedă” pe ea, dar actualizând-o consecvent (și mai eficient decât congenerii lor din prima direcție) dintr-o perspectivă integratoare și în rezonanță (ori sincron) cu experimente literare moderne și postmoderne – e cazul unor scriitori (mai ales prozatori și dramaturgi) care au reușit să

¹⁸ “Much larger figures of a quarter of a million rely on a vague knowledge of Vlach ancestry. But this is a very unreliable criterion. Bulgarians, Greeks, Serbs, Albanians, Gypsies and Turks could use the same criterion to inflate their numbers, so that the population of Macedonia would not be two but ten million. Under the same criterion the Queen of England would be a German, and [...] practically every presidential candidate in the United State would be Irish [...]” (Tom J. Winnifrieth, *The Vlachs of Macedonia*, http://www.farsarotul.org/nl20_1.htm)

¹⁹ În rândul cărora, din păcate, nu se distinge exact între: 1) vorbitori *activi*; 2) *semi-vorbitori* (*semi-speakers*); 3) cunoscători pasivi ai limbii/vorbitori *potențiali* (*potential speakers*) – în terminologia lui Thede Kahl (folosită în prelegerea *Cum poate dispărea și cum se poate conserva o minoritate lingvistică? Considerații despre situația aromânei*, susținută pe 19 septembrie 2007, în cadrul Simpozionului Internațional *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*, desfășurat la Iași în perioada 19-21 septembrie 2007).

²⁰ Radu Baltasiu, *Românii din Balcani. Scurte considerații*, <http://www.romaniaitalia.net/content/view/9108/2/>. Cifra maximală se apropie de aceea vehiculată de asociațiile aromânilor din Macedonia, fiind, totuși, ceva mai scăzută. Important ni se pare însă faptul că se menționează separat numărul *vorbitorilor* de aromână, iar acest număr este *cu mult* inferior estimărilor bazate exclusiv pe criteriul (imprecis proiectat) al *originii etnice*.

se impună ca personalități de prim rang în peisajul artistic macedonean dincolo de determinările/condiționările etnice (Dragi Mihajlovski, Tomislav Osmanli).

Problemele principale cu care se confruntă aromânii din Balcani (ca, de altfel, și ceilalți aromâni, din toată lumea) dornici să edifice o literatură în limba lor maternă sunt cele identificate de Gheorghe Carageani încă de acum mai bine de 15 ani²¹ și, din nefericire, perpetuate până astăzi:

1) literatura aromână are puțini cultivatori („un discret număr de poeți, puțini prozatori, dar și mai puțini dramaturgi”²²); este necesar să se scrie mult mai mult în aromână, exercitarea mai intensă a limbii permițând realizarea unor *performanțe artistice* și mai numeroase, și mai înalte; iar pentru a scrie mai mult în limba lor, este mai mult decât evident că aromânii (de pretutindeni, „obligați” să lupte contra dispersării spațiale care le încearcă existența și dănuirea *unitară*) trebuie să-și vorbească limba mai mult (și în mediul familial, dar și în cadrul interacțiunilor sociale), să *viseze* mai mult (și mai des) în aromână; personal, am opina și că nu ar fi deloc rău ca ei, aromânii, să comunice mai mult și cu vorbitorii altor idiomuri românești;

2) scriitorii de origine aromână nu sunt suficient sprijiniți să publice consistent; orice scriitor dorește să fie citit; dacă opera sa circulă doar într-un grup foarte restrâns (de câteva zeci de persoane), motivația scriitorului de a continua întreprinderea scade până la zero; popularizarea prin publicare servește nu numai constituirii „unei varietăți mai mult sau mai puțin unitare, un fel de *koiné* a aromânei (fiindcă aromâna este deocamdată «un ansamblu de graiuri nstandardizate»²³), ci și cristalizării unui standard calitativ pentru o literatură *adevărată* în aromâna unificată (precum și constituirii unui canon literar corespunzător) – o literatură demnă să devină obiect de studiu în școala de diferite grade (inclusiv la universitate), o literatură demnă să fie susținută și slujită de autorii vlahi care sunt implicați, de asemenea, în sistemul de învățământ (precum Dragi Mihajlovski) și/sau în *mass-media* (precum Tomislav Osmanli ori Dina Cuvata).

Suntem de părere că publicarea în *limba română* a unor texte (scrise în orice limbă) de autori de origine aromână ar fi benefică în ambele sensuri: scriitorii respectivi ar dobândi o recunoaștere (mult) mai largă²⁴, având în vedere dimensiunile publicului pe care l-ar putea avea din România, iar românii ar afla mai multe (și nemijlocit) despre aromâni, despre cultura lor, despre limba pe care o vorbesc aceștia. O dată *încrederea* acestor autori consolidată prin creșterea „cotei” lor literare pe un areal mai vast, se poate

²¹ Gheorghe Carageani, *Scriitori aromeni (macedoromeni): quale letteratura, quale futuro?*, în “Letterature di Frontiera – Littératures frontalières (Atti del 25 Congresso Internazionale AIMAV – Università degli Studi di Trieste, 20 settembre – I ottobre 1990)”, anno I, n. 2, luglio-dicembre 1991, p. 131-153, articol publicat apoi în limba română sub titlul *Scriitori aromâni (macedoromâni): Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*, în volumul *Studii aromâne*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 85-105.

²² *Ibidem*, p. 103.

²³ *Ibidem*, p. 104, unde se citează din Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, 1975, p. 222. Thede Kahl (în prelegerea citată – v. nota 19) a atras atenția asupra faptului că propunerile de unificare a aromânei avansate de lingviști nu ajung la masa vorbitorilor. Or, literatura *poate* fi un vehicul util, un instrument ideal de popularizare și de fixare a acestor norme unificatoare.

²⁴ Și simpatetică, de vreme ce vine din partea unor *congeneri*, din partea unor *rude*. Condiția esențială e ca persoane de decizie din editurile românești *puternice*, cu arie largă de difuzare, să accepte să se implice și să parieze pe autori aromâni (așa cum au făcut-o în alte instanțe – de exemplu, mizând pe literatura română actuală, care părea că nu se mai citește).

încerca extinderea exprimării lor (susținute și sincrone) în *aromână*, în mai multe genuri și specii literare. Credem că tinerii vlahi care (spre jalea necuprinsă a părinților lor) astăzi se țin departe de limba străbunilor, întrucât o simt că ar fi nu doar arhaică, ci și desuetă și *nemaifuncțională* (pentru scopurile lor imediate – sau înalt culturale), ar putea să-și schimbe impresia și să ajungă (chiar *intens*) motivați să frecventeze aromâna dacă aceasta s-ar dovedi și o limbă a literaturii *vii* (de ce nu, chiar și experimentale).

În cele ce urmează, vom panorama succint activitatea literară a aromânilor din Republica Macedonia (făcând, indirect, propuneri de publicare editurilor românești, care ne sunt mai aproape – din punct de vedere spațial²⁵). Departe de noi gândul de a da verdicte – sau (la fel de neplăcut!) de a da sfaturi. Pur și simplu, încercăm „să diagnosticăm”, cât mai obiectiv și mai nepătimas, „starea aromânei” – o stare de lucruri care *nu* e satisfăcătoare (după cum admit toți analiștii fenomenului). Căutăm cauze și explicații pentru că dorim să luăm parte la găsirea remediilor. Pentru ca strigătul de durere, de spaimă și de disperare „limba-a noastră moari” să rămână doar un avertisment (eficace, în ultimă instanță) – și o licență poetică. Dorim, din tot sufletul, ca aromâna să aibă „bană/Sum aestu soari” și suntem încredințați că vlahii din Macedonia *au* un cuvânt important de spus în această privință, dincolo de menajarea (uneori exagerată, aproape paranoică) a unor (eventuale) susceptibilități, dincolo de festivisme (și acestea cu rostul lor, de altfel), dincolo de teama disoluției și a pierderii reperelor, dincolo de retorica avântată (adesea pândită de superficialitate, artificialitate, inconsistență). Au de ales între, pe de o parte, a rămâne în umbra păstoritului și a neguțătoriei emblematice de odinioară (pentru unii, operaționale acum *întocmai* ca odinioară, în urmă cu sute de ani)²⁶ și, pe de altă parte, a se întări în tradiție pentru a merge mai departe în *spiritul* acesteia (un spirit activ, dinamic, suplu, de supraviețuire inteligentă și de adaptare, în pofida tuturor greutăților și piedicilor).

2.1. Poeți aromâni din Macedonia²⁷

Poeții aromâni din Macedonia par „să se fi specializat”:

a) bărbații în versuri patriotice (de un efect artistic direct, simplu/simplist și previzibil²⁸), care, „turnate” în tipare clasice²⁹, vibrează de devotament pentru (și de angajare întru) „cauza poporului” (bărbații aromâni ilustrează prin excelență tipul numit de Thede Kahl³⁰ *rememberers*: făuritori neobosiți de stihuri mobilizatoare, ei sunt, totodată, puternic implicați în acțiuni de promovare a națiunii lor și de conservare *cu program* a tradițiilor vlahe: fondează și susțin societăți culturale, culeg folclor și alcătuiesc antologii de poezie/proză populară, traduc masiv, scriu manuale, au o susținută activitate publicistică – din păcate, limitată la revistele în aromână, cu circulație foarte restrânsă); temele abordate sunt, de obicei, viața întru cadru pastoral,

²⁵ Dar nu ar fi nicio supărare dacă ar reacționa pozitiv (cu sponsorizări consistente) și aromânii din lume care au devenit întruchipări ale *succesului* (în diferite domenii, cu sau fără expunere publică).

²⁶ Emblemele acestea sunt slujite în continuare, neclintit, cu evlavie, onoare și, mai ales, vizibilă eficiență, de iluștri „machidoni” care „păstoresc” echipe/cluburi sportive, cumpără și vând fotbaliști de milioane (la propriu). Este oare destul? *Aceștia* sunt, fără excepție, aromânii?

²⁷ După prezentarea generală și sintetică, expunem (în ordinea alfabetică a numelor autorilor) câteva fișe individuale.

²⁸ Vezi și Gheorghe Carageani, *Studii aromâne*, op. cit., p. 101.

²⁹ Aproape fără excepție, prozodia este una regulată (catrene cu rimă îmbrățișată – și nu întotdeauna „curată”, desăvârșită.).

³⁰ Vezi prelegerea citată în nota 19.

natura, istoria națională, dorul după locurile natale, iar „recuzita poetică” se reduce la enumerații, comparații, epitete (destul de șterse); foarte conservatoare, încremenită în „tabieturi” și foarte manieristă, această *direcție* (ținută în viață în mod mai degrabă artificial) este considerată *tipică* pentru încă neformată literatură aromână;

b) femeile în versuri intimiste, de dragoste ori întoarse nostalgic spre „timpul pierdut”, spre un trecut idilic personal (de regulă, vremea copilăriei sau epoca de început ori de plenitudine a unei iubiri apuse în momentul evocării), ele, poetesele, arătându-se însă mai flexibile și mai intuitive, (mult) mai firești în atitudine poetică și mai deschise către scriituri modern(izat)e. De altfel, o poetă, Vanghea Mihanj-Steryu, este unanim considerată produsul de vârf al acestei comunități lirice, având o operă mai consistentă³¹ și o strategie de *marketing* mai eficientă, fiind consecvent invitată (și frecvent premiată) la varii manifestări de gen organizate de aromânii din lumea întreagă (inclusiv din România).

Dina Cuvata/Dimo N. Dimcev (n. 1952)

Traducător: *Cântarea-a Cântărilor* (1996); *Biblia (Sămtă Scriptură)*, traducerea *Vechiului* și a *Noului Testament* în graiul aromân, pentru care i s-a acordat premiul Asociației publiciștilor și librarilor din Macedonia (2004). Autor de manuale: *Abetsedar armânescu* (împreună cu Mitra Garofil și Dionisii Papatsafa, 1994). Alcătuitor de antologii în limba aromână: *Carabeu, lai carabeu. Lilici dit lirica armânească grămosteană* (poezie populară aromână, 1985); *Picurarlu di la Pind. Antologhitea-a puiziiljei armânească, sec. XIX shi XX* (2001). Redactor la MRTV, secția aromână. Poet și prozator: *Zghic di moarti* (1989); *Sărmânitsa* (1990); *Sămtă umuti* (1990); *Scumpă-i dada* (poezie pentru copii, 1996); *Armâna* (1996, împreună cu Petru Vulcan); *Pirifan hil' di picurar* (1998, poezie pentru copii); *Amaneti* (1998, împreună cu Radovan P. Cvetkovski); poeziile publicate în revistele *Zborlu a nostru*, *Deșteptarea*, *Fenix*, *Bana Armânească*, *Grailu Armânescu*, *Frația*.

Fragmente poetice:

Blăstemlu a munților: „Munță analță cu iarba veardi/ Căte ahtari blăstem vă deadit:/ Armânl'i totna s-hibă fără oi./ Și s-nu s-toarnă putes la voi?!// Di primveară-a mea până tu toamnă/ Fântânl'i a voasti va să zvoamă./ Apa va s-trecă cali lungă/ Până la Armânl'i ta s-agiungă./ Căl'urli tuti s-chirură./ Amurl'i pădiñli umplură.../ Feci nă oară s-vin s-vă ved/ Nu aveam cali pri iu s-trec...”³²

Santa Djica/Sande Atanasov (n. 1962)

Poet și prozator; poeziile publicate în *Zborlu a nostru*

Fragmente poetice:

Anlu 1990: „Căl'uri multi pi noaua stăvrădoni/ Multi apunță caftă s-

³¹ Vanghea Mihanj-Steryu a publicat deja câteva volume (în țară și în străinătate), în vreme ce colegii ei de breaslă din Macedonia, chiar dacă publică destul de multă poezie, se (și o) risipesc în periodice – sau, din varii motive (printre care constrângerile financiare, imposibilitatea de a-și finanța promovarea), rămân cu opera în manuscris (v. deseale referiri la *caiete*, *manuscrite* mai ample sau mai restrânse, *mimiculegeri* trimise în scopul alcătuirii unor antologii – în Gheorghe Carageani, *op.cit.*, p. 87-88, 92-93, 100).

³² *Blestemul munților*: „Munți cu iarbă verde, -nalț’/ Cum de-așa blestem vă dați:/ Armânii de-or rămâne fără oi/ Să nu mai vin’ nicipând la voi?!// Din primăvară până-n toamnă./ Din voi întruna curg izvoare./ Străbate apa cale lungă/ La armâni până s-ajungă./ Drumurile-s toate risipite./ Costișele de muri sunt năpădite.../ Să vă mai văd o dată-am vrut./ Pe un’ să trec n-am mai avut”. Toate transpunerile în limba română citate îi aparțin lui Nikola Vangeli (în afara cazurilor în care se menționează în notă alt tălmăcitor).

adară.../ Di păduri nu s-vedu, ma poñil'i,/ Și nu știu ficiol'i iu s-gioacă, s-ansară...³³

Vanghea Mihanj-Steryu-Ciociu/Vanghea Șteriova (1950)

Poetă: *Lilice* (1988); *Lândură* (carte pentru copii, 1989); *Trădzeri* (1992); *Ochiul sufletului* (în românește de Toma Enache, 2005); *Cartea cătră lunjină* (poezii dedicate Maicii Tereza din Calcutta, originară din Skopje; 2006); *Ghiurdeani di scâteali: Antologhii* (sub tipar)

Fragmente poetice:

Amintiri ti veacl'ea casă: „Tută-a mea vreami easti aclo!/ Aclo sunt chirorurli cristali,/ Mușuteața dit vicl'imea./ Aclo și cheatra eara lilici/ Și lilicea eara soari.”³⁴

Versuri transpuse în limba română³⁵:

„Îmi cânta din spate tăcerea!/ Plină de chef,/ Cu unghiile înfipite în trup,/ Spintecându-mi iubirea în fășii./ Apoi râdea de mine./ Relua jocul și mă îngrozea:/ Ia-ți semne pentru sfârșit,/ Ia-ți zorile de piatră/ Și dorul fără vindecare/ Și rămâi cu bine!/ Așa îmi spunea plină de sarcasm.../ Eu, desfigurată și obosită,/ Adormeam în brațele vânturilor pe stradă./ Și iar tăcerea cânta/ Tot din spatele trupului,/ Însă cu un hohot demonic./ Atunci m-am hotărât să o primesc./ M-a învins slăbiciunea./ Am plecat și eu cu Tăcerea.”

„Ca nimeni și ca nimic nu sunt mai mult!/ Am devenit taine./ Apolonul meu/ Cu nava de pe urmă a Piraților/ Dispare.../ S-a făcut general al neîncrederii/ Și stând pe pirostria Piraților/ Povestea despre iubirea pentru/ O Caramană frumoasă bizantină/ Și vorbea răsând./ Eu îl priveam în visul nostalgiei/ Și l-am imaginat în cântecul de dragoste al imoralului.”

Ghena Naca/Nakovska (n. 1959)

Poetă (de origine fărșerotă); poezii (de dragoste) publicate în: *Zborlu a nostru, Deșteptarea*

Fragmente poetice:

Nu earai: „Alăσαι ițido/ Ș-fudzii,/ Ș-singură nu știu iu!/ Șteam că ti caftu tini,/ Tine – vrute-a meu.../ Ti căftam pi ningă arău/ Aștipam s-ved arăș/ Pi-a tali budză./ Tini ma, nu earai –/ Ti căftam tu steali, pi țer,/ S-ñi-u spuñi calea niștiută.../ Tini nu earai./ Ti căftam ningă hoară –/ Armăseși/ Mași tu minduerli-a meali.”³⁶

Nico Ogeacli (1922-1995)

Unul dintre fondatorii primei asociații culturale a aromânilor (*Pitu Guli*) din spațiul fost iugoslav cunoscut astăzi sub numele Republica Macedonia. Poet: *Luñina, soarli, libertatea* (1974); *Chisă shi colise* (1992)

³³ *Anul 1990:* „Drumuri multe, răscruci noi/ Multe punți se cer construite.../ Pădurile nu se văd, doar copacii./ Și nu știu copiii unde să se joace, să sară...”

³⁴ *Amintiri din vechea casă:* „Toată dragostea mea e acolo!/ Acolo sunt timpurile cristale./ Frumuseți din vechime./ Acolo și piatra era floare/ Și floarea era soare.”

³⁵ Din volumul Vanghea Mihanj Steryu, *Ochiul sufletului*, tălmăciri în limba română de Toma Enache, Editura Macarie, Târgoviște, 2005.

³⁶ *N-ai fost:* „Am lăsat totul/ Și-am fugit,/ Nici eu nu știam unde!/ Știam că te caut pe tine,/ Pe tine, iubitul meu.../ Te-am căutat pe lângă râu./ Mă așteptam să văd surâsul/ De pe buzele tale./ Dar tu nu erai acolo –/ Te-am căutat printre stele, în cer./ Să-mi spui drumul neștiut.../ Tu nu erai./ Te-am căutat lângă sat –/ Ai rămas/ În gândurile mele doar”.

Vanghiu Pășe/Vanghiu Gheorghiev (n. 1938)

Unul dintre fondatorii primei asociații culturale a aromânilor (*Pitu Guli*) din spațiul fost iugoslav cunoscut astăzi sub numele Republica Macedonia. Culegător de folclor aromân (povești și cântece populare). A publicat poeme în câteva almanahuri și în mai multe periodice: *Europa și neamul românesc* (Milano, 1977 – poemul *Ntreațită*), *Deșteptarea*, *Dimândare*, *Grailu Armânescu*.

Fragmente poetice:

‘Ntreațită: „Picurari și voi găvărari/ Iu sun oili dit cutari?! Tuti lai și-oi mușeati/ Și cu clopati ghiurdinati.// Ți tu munță s-și duțea/ Ș-toamna iară dipunea./ Aclo trițea nă bană bună./ Și-așiți s-feați etă ună.”³⁷

Fără câștigă: „Iu suntu stealili cu luțina di asimi,/ Luțeafirlu târdzău și sirinlu țer?! Noptăli greali, bruma, arauuă./ Cu g’leață ș-fără neauuă?! Boațea di clopatli rudzinati./ Amuță tu val’uri-ahândoasi./ Iarba arsă ni păscută./ Moali tendă putirdzătă.// Fântână tu fearică-nviscută/ Cu stricorlu-l’i zărcavea u-adapă./ Sum groasă aumbră di fag./ Tu soni yislu amiridză.”³⁸

Țațe Tugear (n. 1980)

Poetă. A publicat poezii în *Grailu Armânescu*.

2.2. Prozatori și dramaturgi macedoneni de origine aromână

Spre deosebire de poeți, aceștia scriu în macedoneană, nu în (a)română, dar:

- 1) în opera lor se raportează la moștenirea culturală vlahă;
- 2) cu acordul lor, numele le sunt incluse în listele personalităților de origine aromână;
- 3) se îngrijesc, în mod consecvent, de traducerea unora dintre textele lor nu numai în limbi de largă circulație internațională (engleză și franceză), ci și în română³⁹.

Desigur, situația aceasta (destul de ambiguă și complicată) dă naștere unor întrebări/îndoieli privitoare la legitimitatea discutării unor asemenea autori în contextul aromân/românesc. Cum însă în toată lumea sunt recunoscuți „cu statut dublu” autori (de primă mărime) de o anumită origine etnică și de o *altă* expresie lingvistică⁴⁰, credem că nu există impedimente serioase în calea întreprinderii noastre de a-i semna (ca autori importanți ce ne sunt rude de sânge) pe Dragi Mihajlovski și Tomislav Osmanli.

³⁷ *În trecere:* „Ciobani și voi păcurari./ Oile din târlă unde-s oare?! Toate-s mândre, tăciunite./ Cu clopoței împodobite.// Ele în munți se duceau/ Și toamna iar coborau./ Acolo frumoasă viață duceau./ Și-n veci mereu așa”.

³⁸ *Fără grijă:* „Unde sunt stelele cu lumină argintie./ Luțeafărul târziu și cerul senin?! Noptile grele, cu brumă, cu rouă./ Cu gheață și fără de nea?! Zvonul clopotelor ruginite.// Amuțește în văile adânci./ Iarba arsă nepăscută./ Zace moale, putrezită.// Izvorul în ferigă-nvăscut/ Căprioara o adapă pe furuș./ Sub umbra deasă de fag./ În sfârșit, visul își ia odihnă.”

³⁹ Dar și în germană, sârbă, croată, albaneză, turcă, polonă (în funcție de oportunitățile de publicare). Cât despre statutul scrierilor în aromână în raport cu literatura română, subscriem la argumentele prezentate succint și convingător în Gheorghe Carageani, *op.cit.*, p. 98-99, unde se pledează pentru *complementaritate* în considerarea literaturii dialectale aromâne ca: 1) literatură autonomă; 2) parte integrantă a literaturii române.

⁴⁰ În Gheorghe Carageani, *op.cit.*, p. 99, se invocă autoritatea criticilor G. Călinescu și Ov. S. Crohmălniceanu pentru a da temei deciziei de a nu ignora contribuția „autorilor aromâni care s-au afirmat prin intermediul folosirii unor alte limbi”, iar la p. 101 se opinează: „Ar trebui [...] să fie evaluate comparativ, în studii apropiate, din punct de vedere tematic și stilistic-lingvistic, producțiile literare ale aromânilor care, deși vorbesc propriul lor idiom natal, au scris și scriu [și] – sau numai – în limbi ca româna, greaca, sârba, macedoneana etc.”

Aceasta cu atât mai mult cu cât semnalul nostru este îndreptățit/suștinut de *calitatea* operelor literare pe care le vom prezenta (foarte pe scurt și selectiv, *pour la bonne bouche*) în cele ce urmează.

Dragi Mihajlovski (n. 1951)

Prozator, eseist, traducător (din macedoneană în engleză și din engleză în macedoneană). Doctor în filologie, profesor (teoria și practica traducerii; limba și literatura engleză) la Facultatea de Filologie din Skopje. Membru (din 1992) al Asociației Scriitorilor din Macedonia. Proză: *Stupul* (povestiri, 1981); *Piele pentru tălpi* (povestiri, 1990); *Săritura cu prăjina* (povestiri, 1994); *Porțile orașului Tripoli* (povestiri, 1999); *Proroc în Țara Nimănui* (roman, 2001)⁴¹; *Moartea diacului* (roman, 2002); *Povestiri de la etajul șase* (2003); *Skanderbeg al meu* (povestiri, 2006). Eseuri: *Zei nerăstigniți* (1991). Tratat despre teoria și practica traducerii: *Sub semnul Babilonului – sarcina traducătorului* (teză de doctorat, 2000). Traduceri din Shakespeare, John Donne, Milton, Shelley, Keats, Byron, Wordsworth, W. Blake, T.S. Eliot, Kenzaburo Oe, Toni Morrison, Derek Walcott.

Moartea diacului este un roman scris din două perspective narrative alternante: două fluxuri de gânduri (fiecare secvență de monolog interior fiind „marcată” de numele personajului-reflector), cărora, în planul diegezei, le corespund două trasee existențiale extrem de diferite (ca etnie, origine și statut în societate, misiune/rost în viață) ce par că se intersectează (în A.D. 1384, în timpul asedierii Bitolei de către turci), mai degrabă aleatoriu, fără conștientizarea vreunei „întâlniri de destin” și fără consecințe; în realitate însă, cele două vieți participă la același context vast (și de necuprins de vreun muritor), fac parte din „țesătura lumii” și, mai mult, se reflectă reciproc. Deciziile luate și faptele petrecute/asumate în fiecare dintre ele au câte un corespondent neașteptat și se repercutează, neștiut, dar inevitabil (după teoria haosului⁴²) în cealaltă („formula” – sobră, dar percutantă – se întâlnește, de pildă, și în *Mă numesc Roșu*, de Orhan Pamuk, dar, programat, Dragi Mihajlovski alege o versiune simplificată compozițional, optând pentru tehnica riguroasă a unui strâns „dialog” *punct-contrapunct*).

Una dintre cele două perspective *con-curente* (în sens etimologic) este a personajului titular, diacul/uricarul/cronicarul Ravul (ucenic al starețului Paisie), de la mănăstirea Sf. Gheorghe, care talmăcește cărțile sfinte și, într-o perioadă de grele încercări pentru poporul său, scrie, spre pildă și pomenire, despre viața Sf. Dionisie; cealaltă îi aparține beglerbeului⁴³ Timurtaş. Ambii bărbați sunt trecuți de prima tinerețe,

⁴¹ Traducerea în limba engleză, *The Prophet from Discountria*, semnată de Paul M. Foster, Jr., urmează să fie publicată în S.U.A. Termenul *diskantrija* (pseudo-anglicism – *discountria* – adaptat la fonetica macedoneană) din titlul original (*Prorokot od diskantrija*) are dublu sens: pe de o parte, denumeste „distopia”, „ținutul disfuncțional”; pe de altă parte, face aluzie (ironică) la un „tabu” politic: până în urmă cu câțiva ani, diplomații străini aflați la fața locului evitau să menționeze în discursuri numele *statului* Macedonia (a cărui existență, după cum se știe, este prilej de dispută internațională) și preferau formula neutră “this country” (pronunțată [*dis cantri*] de către vorbitorii cu baza de articulație slavă) – sau recurgeau (ca și acum, de altfel) la compromisul *Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM)/ Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei* (recunoscută de Uniunea Europeană). În plus, americanismul *discountria* denumeste combinația muzicală (foarte viaie) *disco + country*; amestecul de stiluri (și de „ritmuri” culturale, politice etc.) poate foarte bine să fie „coctailul” care-i ametește pe macedoneni acum.

⁴² De fapt, teoria cauzelor greu observabile/demonstrabile.

⁴³ Căpitan de oaste (de infanterie sau cavalerie) turcească.

se află pe la jumătatea vieții (ori prin preajmă). Aceasta teoretic, fiindcă practic amândoi se află, fără știrea lor, la *capătul* vieții, în *pragul* morții – pentru care nu sunt pregătiți. Aflați în impas, *pierduți*, și Ravul, și Timurtaș apelează la instanța divină (pentru ajutor și îndrumare), dar aceasta pare să nu răspundă (nici ca Dumnezeu al creștinilor, nici ca Allah). De ocazie profită prompt, cum era de așteptat, Velzevut/Belzebut; acesta negociază sufletele celor doi oameni aflați la ananghie și reușește să pună stăpânire pe ele (măcar temporar) prin intermediul ispitelor – *adecvate* personalității fiecăruia dintre cei „vânați”.

Timurtaș își cedează sufletul în schimbul fantasmei Erosului desăvârșit:

„Atunci am simțit dorința aprigă de-a fi cu o femeie. [...] O mână gingașă, dulce, pe fruntea-mi fierbinte. M-am rugat, m-am rugat, dar nimeni nu m-a ascultat. Nici Allah, nici Isus, nici Krișna, nici seninul, strălucitorul Zaratuștra. M-am rugat, am plâns în genunchi. Atunci s-a ivit el. Un boier subțire, înalt, nostim. Șeitan al perșilor întrupat. A zâmbit și mi-a dat binețe. «Sluga dumitale, jupân beglerbei!» «Vreau o femeie⁴⁴, înălțimea ta, o vreau pe cea mai frumoasă, șeitanule, vreau o hurie. Numai s-o văd, s-o văd și-apoi să mor!» «Nu ți-a sosit încă vremea să mori, jupân beglerbei!», mi-a zis, «dar dorința ți se va împlini pe dată». «Și ce-ai vrea în schimb pentru asta?» l-am întrebat. «Să fii al meu după ce mori. Trebuie doar să iscălești aici!» mi-a zis el și mi-a dat o hârtie. «Nici un bob zăbavă!» am zis și-am iscălit, căci setea prea tare ardea în mine.

Atunci am văzut-o. S-a ivit prin porțile deschise. [...] Dreaptă, subțire, înaltă, a venit spre mine. S-a aplecat. Mi s-a părut că cerul s-a plecat asupra-mi și mi-a șoptit la ureche: «Cetatea e-a ta. Ți-a mai rămas numai mănăstirea Sf. Gheorghe. Pe urmă poți să te odihnești!» «Să mă odihnesc?», am strigat. Ea s-a întors încet, mi-a făcut un semn de rămas-bun și s-a risipit în văzduh. «Stai!», am zis. «Tu ești cea după care au plecat o mie de greci și au făcut Troia fărăme? Stai, nu pleca, Elena!».

Ravul scribul este chinuit de demonul îndoielii și ispitit de iluzia controlării destinului, de fantasma cunoașterii (absolute):

„Unde este dumnezeul nostru să ne mântuie? Oare într-atât s-a mâniat fiindcă, într-o clipă de slăbiciune, de dor după starețul Paisie, am crezut că pot să slujesc și altcuiva? Oare nu el a spus, cum ne încredința starețul Paisie întruna, că orice se iartă? Orice, chiar și păcatul meu cel mare? Unde îi este acum mila pentru noi, cei păcătoși și muritori, îndurarea pentru noi, cei neghiobi și rătăciți? Am greșit, recunosc. Cu gândul, zic. Cu gândul am greșit, crezând că mai e nădejde de reînnoire, că din rău se poate face bine, de-avem înțelepciune. Văd ca n-a fost așa. Ne trebuie ceva vreme să descoperim minciuna în care trăim și abia după aceea să vorbim de schimbări... [...] Dumnezeu s-a mâniat pe mine și nu mai vrea să mă asculte, cetatea de care atârnă viața mea e nimicită, tatăl meu de suflet este mort [...] și-am ajuns până și ucigaș. Acum mi-aștept pedeapsa în astă sfântă mănăstire pârjolită, împreună cu cei 396 frați ai mei.”

„După moartea starețului Paisie, am greșit, recunosc. M-am gândit că mi-e îngăduit să cercetez bezna, să caut ținuturi care nu ne e dat să le știm. De aceea am

⁴⁴ În original, *anama* (tc.), „femeie [din harem]”.

făcut învoială, la gândul că e cu puțință ca două credințe osebite să se împace și una cu alta să se adauge. Aici vedeam viitorul. Dar pedeapsa a venit pe dată. Ei [turcii] au zdrobit totul și nu a rămas nicio nădejde. Omorul te face să-ți pierzi mințile, nu mai știi de tine. Așa am ajuns eu vânzător. Am vândut pe starețul Paisie, pe frații mei, îndeletnicirea mea, pe dumnezeul meu fără de nume. Am ucis. Și pentru ce? Erau năvălitori, necredincioși. Prostii! Prostii! Prostii! Așa ceva nu există. Numai vorbe, vorbe, vorbe. [...] Și-acum ce mai e de spus? E cu puțință acum să mai facem pace? Asta e treabă încurcată sau poate că nici nu era nevoie să facem pace, pentru că, la început, n-a fost nicio ceartă. Toate au fost una. Tot ce ne desparte și seamănă discordie sunt vorbele. Vorbe fără nici un sens. Vorbe, vorbe, vorbe! [...] Uite, focul ajunge la mine. În genunchi mă rog: Dumnezeule, iartă-mă, n-am știu ce fac. *Adevărat* n-am știut ce fac...”

„Cortina” (lovitură de teatru) o trage, cinic, a treia (după cele două scene ale tentației) și cea din urmă apariție a satanei (care-și apropiază capitolul final, revelându-se nu numai drept *alt* – surprinzător – personaj-reflector, ci drept orchestratorul, regizorul întregii *reprezentării*):

„Apar acum pentru ultima dată. Să vă spun cum se sfârșește povestea despre diac. E numai o părere că povestea o spun cei doi, diacul Ravul și căpitanul de oaste Timurtaş. Povestitorul e, în fapt, numai unul, eu, atotputernicul, atotștiutorul Velzevut, stăpânul temniței iadului, cneazul beznei. Tot timpul *eu* v-am înșirat povestea, eu, meșterul cuvântului, marele meșter făuritor. Vă spun, să făurești amăgiri este o artă. Arta nălucirii mă muncește neîncetat; să-i arunc pe oameni în ghearele nălucilor e îndeletnicirea mea și meșteșugul meu. De aceea apar în diferite forme. Ca să vedeți puterea mea și să înțelegeți, o dată pentru totdeauna, că dumnezeu nu vrea să iasă la iveală, există, dar e ascuns. Numai eu sunt la vedere. De aceea trebuie să mă primiți pe mine, eu sunt cel mai aproape de ceea ce căutați. Dumnezeul care se poate vedea. Stăpânul drumului vostru căruia îi spuneți viață. Oare trebuie să aduc mereu dovezi că sunt? Ce e cu voi? Sunteți cumva bolnavi?

Iată ce s-a întâmplat mai apoi. Toată ziua cu pricina, o zi de iunie, Timurtaş a petrecut-o fără să bea și fără să mănânce, așezat în palanchin, privind cum arde mănăstirea. [...] După aceea l-am trimis pe Timurtaş mai departe în beznă, să răspândească voința mea în țara creștinilor. Aici undeva i se pierde urma, adică interesul pe care i l-am purtat, și despre el îmi amintesc numai noaptea aia în care i-am fost *anama* [icoana vieții], intrându-i în pat și luându-i sufletul. [...]

Acum ultimul paragraf: v-am spus, scurt și fără înconjur, cum stau lucrurile, ce trebuie și ce nu trebuie să faceți! Acum rămâneți sănătoși și siliți-vă să cădeți în greșală! Pentru că numai atunci veți fi ai mei și veți trăi! Eu sunt cel ce vă poartă de grijă! Sunt tatăl muncii și al stăruinței! Cândva, la o răscruce, ne vom întâlni! Atunci voi vedea de m-ați ascultat ori nu! Dacă ați ales calea duiosului cavaler Timurtaş ori smerenia mincinoasă a diacului Ravul! Altă alegere nu există! În afara ei e liniște fără de sfârșit, întuneric! După ea – tăcere de mormânt.”

Tomislav Osmanli (n. 1956)⁴⁵

Prozator, dramaturg, scenarist, teoretician și critic de teatru și de film, publicist, eseist. Director artistic la Telma TV (televiziune particulară). Proză (scurtă): *Fluturile copilăriei* (1993); *Povestiri din Skopje* (1996); *O zi în Skopje* (1998); povestirii *Fotografia cu tanti Rașela* i se decernează în 1999 premiul „11 martie 1943” al Academiei de Arte și Științe din Macedonia (premiu acordat o dată la 5 ani). Teatru: *Memento pentru un oraș* (spectacol multimedia, 1993; prezentat cu ocazia comemorării a trei decenii de la catastrofalul cutremur care a distrus orașul Skopje); *Umbre neastâmpărate* (spectacol multimedia, 1994); *Doi în Eden* (1995); *Licurici în noapte* (1997); *Noul rege* (piesă de Crăciun pentru copii, 1998); *Comedie apocaliptică* (1999); *Techno Star* (2000); *Călătorind spre Paramaribo* (2002). Scenarii de film (majoritatea premiate în competiții naționale): *Oameni fără adresă* (1976); *Stelele din '42* (1984); *Vise din Skopje* (1987); *Dipticul Skopje* (două scenarii publicate în volum, 1991); *Îngeri din gunoaie* (1997). Teorie cinematografică și de artă: *Filmul și politica* (1981); *Benzile desenate* (1987). Eseuri: *Comunicarea pierdută* (eseuri despre civilizația urbană, 1992), *Să ascuți în vremuri surde* (eseuri politice, 1994).

Fotografia cu tanti Rașela este o povestire aparent „cuminte”, tradițională, nespectaculoasă. Tensiunea este construită încet, dar sigur, cu migală, până în momentul imploziei, când *tăvălugul* istoriei și o teroare copleșitoare, depășind halucinant rațiunea și orice zvâcnire de umanitate, zdrobesc într-o clipă și pe tăcute viețile mai multor oameni mărunți, insignifianți, dar demni și plini de respect față de semenii. O adolescență evreică marginalizată de societate este adoptată cu sincer elan afectiv și cu o discreție absolut exemplară de către familia unui negustor în casa căruia se vorbește vlahă. Inteligența pătrunzătoare (care nu e numai una a minții), gentilețea, tactul, bunacuvinița a Rașelei (calități pe care le moștenește de la tatăl ei, un biet cârpaci din Bitola, cu o privire la fel de „de încărcată de o liniște și de o tristețe adâncă”) câștigă inimile tuturor celor din casă – care, atunci când o pierde (pentru că ea decide să nu-i mai pună în primejdie), rămân să o jalească, fără vorbe și gesturi mari (în modul lor tainic, reținut, dar profund), cât timp mai au de trăit. Zeci de ani după ce Rașela se retrage (înfrântă de împrejurări) din viața celor pe care îi iubește necondiționat, mai presus de teamă, mai presus de instinctul de conservare, imaginea ei le rămâne acestora statornic în gând, prezență tăcută, dar pregnantă, un *memento* al forței și al slăbiciunii umane. Chiar și tânărul care, fascinat de o fotografie veche, își întreabă tatăl „Cine este tanti Rașela?” simte că fata necunoscută este „una de-a lor” – nu numai pentru că, așa cum i se spune admirativ, în scurt timp „Rașela ajunsese să vorbească vlahă atât de bine, încât nimeni n-ar fi spus că nu-i și ea de neam vlah”, nu numai pentru că, mai apoi, și ocrotitorii ei ajung, peste noapte, minoritari inferiori („cetățeni de mâna a doua”), reprimăți de noile autorități, de forțele bulgare ocupante: „situația devenea din ce în ce mai încordată. Nu după mult timp, pe prăvălii, unele dintre ele ținute chiar de prieteni de-ai noștri de familie, a apărut inscripția «Interzis evreilor, vlahilor și căinilor». Evreii și sârbii erau dați afară din școli.” Rașela rămâne nesmintit un membru al familiei ei de suflet în

---

⁴⁵ Tomislav Osmanli este fiul regretatului Dimitrie Osmanli, regizor de marcă, întemeietor al cinematografilei macedonene.

virtutea unor legături imponderabile, dar indestructibile: „Ce este o rudă? Cineva în preajma căruia apari pe lume, cineva de care te leagă întâmplarea de a te naște în aceeași familie. Sau cineva de care însăși viața te leagă. Poate că, mai presus de toate, este cineva de care ți-e dor. Cineva cunoscut fie și doar din fotografii. Cineva pe care nu l-ai întâlnit niciodată. Cineva pe care abia l-ai zărit. În fotografii. Cineva de care te simți aproape. Prin poveștile spuse mereu, iar și iar. Prin albumele de fotografii. Prin fotografii, foto-gravuri, icoane. Păstrând amintirea momentului în care un năvod de strălucire este aruncat în marea tulburată a vremii. Ca în fotografia cu tanti Rașela, din care fiecare te scrutează. S-au dus cu toții, dar toți sunt încă aici, împreună cu tine, acum...”

*Doi în Eden*⁴⁶ este (ca și *Noul rege*) o piesă de teatru destinată punerii în scenă de către o trupă artistică mixtă: actori și păpușari. Nela, păpușăreasa, și Toto (amândoi interpretați de actori) sunt niște oameni veșnic perdanți, care, cu fiecare minciună, cu fiecare lașitate, se afundă și mai mult în derizoriu. Proiecția simbolică (și pilduitoare) a destinului lor mărunț, cenușiu, fără noimă, este construită de marionete (în actul V, ultimul): cățelul Juljia (pretextul conversațiilor din parc dintre Nela și Toto), Prințesa, „copia Nelei” (pentru că așa o vede Toto pe Nela, „Prințesă, o frumusețe și o regină”⁴⁷), și Bufonul, „copia lui Toto” (pentru că așa se vede Toto pe sine, „clovn sau nebun, încă tot nu pot să aleg. Poate și una și alta, trebuie să văd. În orice caz, un însingurat”). Menționată în lista personajelor, luna este omniprezentă, dominând deopotrivă ambele planuri ficționale, stabilind *legături* între diferitele nivele de realitate/ficțiune, devenind un ecran pe care se dezvoltă *umbra* celor întâmplăte pe scenă și structurând, totodată, piesa în acte ori instituindu-se ca *releu* între spațiul luminat al scenei și întunericul din sala de spectacol: „pe cer strălucește secera argintie a lunii”; „luna plină [...] privește ireal, din spatele unei ramuri”; „Lumina se stinge încet. Prințesa pleacă. Rămâne doar luna mare, rotundă și umbra spânzurată a bufonului, cu umerii în cercul său ireal, fantomatic, sub care urlă păpușa-cățel, pierdută și negăsită.”

Călătorind spre Paramaribo se definește drept „farsă [tragică] globală”, „piesă despre cum orice se poate întâmpla în lumea de astăzi”. Cele optsprezece scene sunt tot atâtea „stații” ale unei călătorii (mai degrabă, pendulări, *aruncări*) haotice și din ce în ce mai disperate și mai fără sens, între diferite locuri (spații geografice de pe întreg globul pământesc – Skopje, Mostar, Maribor, Paramaribo, New York, Boston, Lipkovo; spații „neutre”, esențialmente de tranziție, la propriu – gări, aeroporturi; tren, avion – și la figurat: „atmosferă psihedelică într-un câmp de maci” „din Macedonia până în Afganistan”) și epoci/momente temporale (mai mult sau mai puțin precise/precizate: sfârșitul secolului al XIX-lea; vara anului 2001; 9/11; câțiva ani după prăbușirea Turnurilor Gemene). În această degringoladă sunt antrenați și oameni comuni (numiți: Meto, Kiril, Gordan, Maja, Pam, Rose, Fat Joe – sau nenumiți: Femeia, Partizanul, Omul în negru, Fetița, Agenții în haine de piele, Soldații americani), și oameni de seamă (de la poetul Konstantin Miladinov, până la ... Zorba al lui Nikos Kazantzakis; de la Kemal Atatürk, până la Frank Sinatra și Zsa Zsa Gabor). Identitatea personajelor este fluidă, se transferă incotrolabil dintr-un cronotop în altul. Morții sunt aduși în același plan cu viii, fără ca să fie posibilă însă comunicarea dintr-o parte în cealaltă. Ori morții

⁴⁶ Joc de cuvinte în macedoneană: *Dvajtsa vo Eden* înseamnă și „doi în Eden”, și „2 în 1”.

⁴⁷ Cităm din Tomislav Osmanli, *Doi în Eden*, versiune românească de Ramona Racoviță și Andreea Sandu, <http://www.e-books.com.mk/04plays/osmanli/eden/sodrzini.asp?lang=lang3>

comunică cu viii, dar *in absentia*, „prin delegație” sau prin intermediul viselor și al premonițiilor (poate nu întâmplător ofițerul american care, pe 11 septembrie 2001, nu ajunge la timp în biroul său din Pentagon pentru că simte nevoia să treacă pe la mormântul tatălui său, fost ofițer și el, se numește Elsinore). Prin forța gândului sau a dorului, oamenii par să se teleporteze în preajma celor dragi, dar nu se pot *întâlni* realmente cu aceștia. Absurdul face să deraieze până și mersul timpului, personajele se blochează în bucle temporale, retrăind la nesfârșit anumite secvențe existențiale, sau ajung fără veste într-un spațiu și într-un timp care nu sunt *ale lor* sau spre care nu se porniseră (v. finalul scenei 3: în sala de așteptare de pe peronul din Skopje, năvălesc soldați americani echipați de luptă: „*Soldatul 1*: Stai! *Soldatul 2*: Mâinile sus! *Soldatul 3*: Sus, sus! *Soldații 1, 2, 3*: Sus, sus! *Toți încremenesc. Liniște. Soldații se uită mai atent. Soldatul 1*: Suntem în Afganistan?”).

Aromanian/Vlach Writers from the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM)

As nowadays it seems that only few Vlachs remained in the Republic of Macedonia (the 2002 census figures are just under 10,000, although several Vlach cultural associations in the territory reckon 20 times higher numbers, which would mean around 10% of the country's population) and even fewer actually *speak* their ancestors' language (about 30,000 people in all, in Vlachs' own estimation), one could legitimately wonder if there is any point in bringing into discussion the Vlach literature produced here, a literature mainly consisting of traditional poetry, dominated by patriotic and pastoral themes. Is then Vlach culture doomed to extinction in the FYROM? Should we forget all about a literature likely to expire before getting a chance to assert itself? A closer look at the creative power of the Macedonians of Vlach descent proves, beyond any doubt whatsoever, that reknowned contemporary writers such as Dragi Mihajlovski and Tomislav Osmanli are more than able to bring a solid contribution to a significant “takeoff” and a subsequently successful “career” of a *real* and competitive Vlach literature, provided that they (and their potential readers) get convinced that Vlach is worth the effort, and provided that they get effective and appropriate (financial and logistical) support from their people, from local and international authorities – and from us, Romanians, also.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
România*

